

Dramatik, nebo politik? [1991]

V celé dosavadní politické historii naší republiky jsme měli jen tři prezidenty, které můžeme považovat za demokraticky zvolené a také většinou obyvatelstva s vnitřním souhlasem uznávané. Žádný z nich nebyl jen profesionální politik, i když oba první se politikou teoreticky i prakticky dlouhodobě zabývali. Politické zásluhy všech tří jsou nepopíratelné, ale charakteristické je nepochybně a na první pohled to, že všichni se jak domácí společnosti, tak především světu nejprve představili v jiném, totiž ve svém vlastním oboru. Nejméně to platí o Edvardu Benešovi, ale pravděpodobně proto, že se v politice začal angažovat relativně velmi mladý. Mohl tak navíc učinit jako velmi blízký spolupracovník Masarykův, jemuž byl oddán a v jehož intencích ustavil a po léta rozvíjel československou zahraniční politiku. Masaryk sám takovou oporu při svém vstupu do politiky neměl. Brzo poznal, že na pořádnou politickou práci není dost připraven a dočasně z politického života poodešel. Přitom nesmíme zapomínat, že politická situace a celá atmosféra byla v Rakousku-Uhersku osmdesátých a devadesátých let mnohem příznivější a takřkajíc normálnější nejenom ve srovnání s minulými lety našeho bývalého režimu, ale dokonce i s dneškem. Masaryk se mohl ve svých politických úvahách a koncepcích vymezovat vůči politicky přece jen zkušenějším Staročechům a Mladočechům, sledoval vývoj studentstva, Omladiny, pokrokového hnutí atd., psal o svých názorech do časopisů a novin a později je shrnul do celých knih. Tak byl na svou práci v době války připraven lépe než naprostá většina tehdejších profesionálních politiků. Nicméně o něm, stejně tak jako o Benešovi, platí, že oba byli intelektuálové a že jimi zůstali i v politickém životě, do něhož se s takovou vehemencí vrhli.

Třetího prezidenta v této řadě máme až dnes. Na svůj náhlý vstup do profesionální politiky byl připraven nesrovnatelně méně než jeho dva zmínění předchůdci. Ovšem nesrovnatelně méně profesionální jsou i jeho dnešní spolupracovníci, partneři a oponenti. Také on je intelektuál, ale trochu jiného typu; Masaryk i Beneš byli univerzitní profesori, i když dost rozdílní: Masaryk byl kupodivu jedinečným mužem činu, zatímco Beneš spíše mužem vyjednávání a diplomacie. Nejsm si docela jist, zda Havlovi buňky k profesorství tak docela chybí. Možná, že by se nějaké geny u něho také našly, ale nejspíš nedostaly dost příležitostí k tomu, aby se projevily. Své intelektuálství však prokázal už mnohokrát, a ovšem nejvíce ve své tvorbě, ovšem příležitostně i v nejrůznějších rozhovorech s novináři, v prohlášeních, peticích, dopisech – a v neposlední řadě v dopisech z vězení. Měl jsem už před časem příležitost vyslovit své politování nad tím, že se nevěnoval filosofii. Mám totiž dojem, že je vysloveným filosofickým talentem, který však zůstal zakopán jako ony pověstné hřivny z podobenství. Vůbec se zdá všechno nasvědčovat, že Václav Havel byl

obdařen nadáním neobyčejně širokým a rozmanitým. Považuji to tak trochu za náhodu, že se u nás a také ve světě proslavil zprvu jako dramatik. A stejně tak považuji trochu za náhodu, že ho dnes svět zná navíc jako československého prezidenta, vůdčího strůjce většinou zdálky tak obdivované „sametové revoluce“.

V mladších letech jsem se svými přáteli hrával společenskou hru „co by to bylo, kdyby to bylo“: asi ji mnozí znají, možná i pod jiným jménem. V duchu této hry mi napadá jistě trochu podivná otázka: čím by byl Václav Havel, kdyby byl chemickým prvkem? Zdá se mi, že určitě uhlíkem. Právě uhlík se dovede jak přímo sám, tak s pomocí dalších prvků slučovat v nejrozmanitějších kombinacích s dalšími a dalšími prvky, a ovšem vždycky také sám se sebou, a dovede tak vytvářet nové chemické skutečnosti a otvírat stále další chemické možnosti, jakých se předtím málokdo třeba jen nadál. Dovede to dělat v malém i velkém, slučuje se v molekuly jednoduché i nesmírně složité: rád experimentuje, mnohé sloučeniny se mu nedaří, některé jsou vysloveně nepovedené a takřka se k ničemu nehodí, jiné jsou plné fantazie, překvapivých vlastností, a dokonce opravdového života. Skutečný život si bez uhlíku vůbec nedovedeme představit. Uhlík sám má ostatně, bez jiných prvků, několik podob, které se sobě na první pohled vůbec nepodobají. Chemik ovšem zná metodu, jak si ověřit jeho totožnost, ale jak ji má rozpoznat neznalec, když před sebou má jednu tuhu a podruhé diamant, ale někdy dokonce jen saze? Odedávna mne překvapovala Havlova polyvalentní tvůrčí dispozice: poprvé jsem si to zřetelně uvědomil nad jeho „antikódy“ v roce 1965, kdy začal spolupracovat s *Tváří*. Od počátku provází všechnu jeho tvorbu jeden významný rys, totiž mimořádně vyvinutý smysl pro absurditu. Konec konců i v tom lze vidět příbuznost s uhlíkem a s vývojem nejrůznějších forem živých bytostí i jejich nejednou kuriózních typů spolužití.

Ale ať už tomu za jiných okolností mohlo být jakkoliv jinak, skutečností je, že z Václava Havla se stal vynikající, a dokonce světoznámý dramatik. Na tom nic nemění skutečnost stejně nepochybná, že mu k jeho pověsti podstatným dílem přispěly politické události domácí i zahraniční. Jako dramatik měl osudy neméně svízelné než jako člověk (a nebyl sám): po dvě desetiletí nemohl být přítomen žádnému svému představení na světových jevištích, a doma se jeho hry hrát nesměly. Dokonce i v oné krajně nepříznivé době přece jen několik her napsal, ale příliš mnoho času mu zabrala jeho politická („disidentská“) angažovanost a pobyty ve vězení. Pokud zrovna ve vězení nebyl, neobešel se bez něho téměř žádný významnější podnik širšího politického významu – protest proti procesům s mladými hudebníky, Charta 77, VONS atd. Řadu věcí podnikl na vlastní pěst ještě v době, kdy všichni teprve začínali nabírat dech po okupačním šoku. Pochopitelně nemohl chybět ani v závěru čtyřicetileté deprivace celé naší společnosti. Výsledkem vývoje posledních několika let a především

vnitřních událostí na sklonku předloňského roku byl rozpad husákovsko-jakešovského režimu a zprvu nadšený nástup celé společnosti do nové éry. Pro mnohé z nás to znamenalo, že se po dlouhé době zase mohou vrátit ke své původní práci, pro spoustu mladých lidí se otevřela svobodná volba pracovního zaměření a zejména studia; pro velmi mnohé se ovšem zase tolik nezměnilo, jen se objevila zcela nová perspektiva politické svobody. Po pěti desetiletích jejího nedostatku se bohužel něco takového stalo jen vzdálenou abstrakcí, neboť demokratické vědomí a svědomí mnoha občanů bylo systematicky otupováno. Pro Václava Havla to znamenalo cosi velmi absurdního: na dramatickou tvorbu a vůbec na psaní má dnes ještě méně času než v uplynulém dvacetiletí, v tzv. dobách disentu. Ale zato se stal prezidentem.

Abychom tuto absurditu vychutnali, musíme se nejprve osvobodit od předsudků a falešných priorit, jež po dlouhou dobu pronikaly do obecného povědomí a jež ostatně měly na co navazovat, i pokud jde o doby starší. Zvláště však po válce se u nás ustavovalo stále mocněji jakési ničemné schéma, které mělo dvě tváře, dvojí stránku. Na jedné straně tu byla najednou příležitost pronikavě zlepšit své vyhlídky a postavení bez zásluh a bez skutečné práce, ba dokonce bez předpokladů a bez splnění věcných nároků (na jejich místo všude nastoupily surogáty); a na druhé straně se prosazovalo stále víc přehnaně vysoké hodnocení politických a správních funkcí, k němuž jsme jako společnost měli ostatně sklon již z doby starého Rakouska. Protože to obojí bylo podpořeno a upevňováno ve změněné politické a společenské situaci masovou likvidací hospodářské nezávislosti jednotlivců, rodin i skupin, stalo se členství ve vládnoucí politické straně (tzv. politická angažovanost, do níž s odstupňovaným oslabením náleželo i členství v dalších, straně podřízených organizacích) ne-li jedinou, tedy rozhodující podmínkou společenského postupu a kariéry. V šedesátých letech se začalo prosazovat hledisko odbornosti, což na jedné straně otevřelo cestu reformnímu proudu v samotné straně, na druhé straně pak vyvolalo vlnu přidělování a rozdávání akademických titulů za politické zásluhy, tedy odborně téměř nebo docela zadarmo. V plném rozsahu to propuklo po vojenské a politické intervenci na konci šedesátých a na počátku sedmdesátých let, kdy byli nejen ze strany, ale z hospodářského, kulturního a vůbec veřejného života vyřazeni takřka všichni vzdělanější a kompetentnější jednotlivci. Výsledkem bylo známé „spiknutí neschopných“, kterým vyvrcholil katastrofální vývoj naší společnosti za války a po ní. Byl to právě tento vývoj, který vnesl do vědomí většiny lidí zmíněné již předsudky a falešné priority, jejichž důsledky se projevíly také v průběhu „sametové revoluce“ a po ní.

Kritický pohled na náš politický vývoj od konce roku 1989 ukazuje, že mezi politickými aktivisty byli nejenom lidé tzv. disentu, jak se jim dost nepřípadně říkalo a říká, ale také lidé do té doby politicky neutrální nebo

alespoň opatrně neangažovaní, ale v různých spíše technických oborech kompetentní, dále lidé, kteří chtěli tímto způsobem zastříť jistou zjevnou nebo nadále utajovanou kompromitovanost spoluprací s dřívějším režimem, a konečně nejrůznější arivisté, jací provázejí každou větší politickou a společenskou proměnu a většinou snižují její kvalitu a dokonce oprávněnost. Úroveň politického myšlení a politických zkušeností byla ve všech uvedených skupinách nízká, většinou přímo žalostná. Už to dávalo zcela nepřiměřené možnosti lidem nekvalitním a podprůměrným. Ukázalo se také, co bylo možno tušit již delší dobu, totiž že jsme se v nové situaci ocitli ještě méně připraveni než na konci let šedesátých. Nejvíc politických zkušeností měli a mají tzv. osmašedesátníci, tj. reformní komunisté, vyloučení nebo vyškrtnutí ze strany po vojenské okupaci v srpnu 1968. Ukázalo se však, že na novou situaci nejsou připraveni o nic lépe než ostatní a že jejich minulé zkušenosti jim jsou často spíše na závalu než na pomoc. Svě zatíženosti minulostí se většinou nedovedou zbavit a svou neadaptibilitou se stávají stále víc obtížnými partnery. To proti nim nemohlo nevyvolat jistou animozitu a averzi, které neopomněli využít jak ti, co se v minulém dvacetiletí s režimem kompromitovali, tak arivisté (a to tím spíš, že mentalita obojích je velmi blízká).

Každý politicky myslící člověk musel se samozřejmostí očekávat, že první reakcí společnosti, která se zbavila neschopného a opovrhovaného režimu, bude posun doprava. Ovšemže v tom bylo zároveň zapotřebí vidět něco paradoxního, neboť starý režim byl krajně konzervativní a pravicový, přestože se vydával za levicový. Právě přes tuto paralogičnost se bývalí komunisté nedovedli subjektivně přenést, a proto politicky selhali a tak znicotnili výsledky své rehabilitace. Po celých dvacet let byli nesmyslně orientováni na zcela utopickou možnost jakéhosi navázání na rok 1968 a na Akční program, jako by nechtěli vzít na vědomí, že uplynulá dvě desetiletí jsou skutečností a že takové „návraty“ jsou v dějinách nemožné (sami takový „návrat“ vehementně prohlašovali za nemožný v roce 1945, a to bylo jen po šesti letech!). Naprosto selhala také nekomunistická levice, tentokrát za vydatného přispění politicky rozložené a upadlé sociálně demokratické emigrace. Proti logice společenské reality si levice po revoluci zajistila významné zastoupení před volbami a pak těžkými politickými chybami zpochybnila svou věrohodnost a akceschopnost, čímž nechtěně, ale podstatně posílila pozice dosud se nevzpamatovavší komunistické strany. O nic menších chyb se nedopouštěla ani pravice, takže ve volbách nedosáhla zdaleka toho, čeho dosáhnout mohla. A protože se před volbami nemohla voličům představit žádná jiná dostatečně profilovaná a etablovaná politická strana, mnozí občané volili Občanské fórum spíše z rozpaků a z bezradnosti než z přesvědčení. To se samo hned od počátku prohlásilo za provizorium, ale nebylo schopno zakončit své působení ani se vnitřně proměnit ještě ani po volbách do místních orgánů.

Teprve nedávno došlo k poněkud kurióznímu „fórovému“ převratu, který bohužel nevěstí nic dobrého.

V této situaci je značně obtížné posoudit vyhlídky celé naší politické reprezentace a rozpoznat pozici a budoucí možnosti prvního muže v jejím rámci. V minulých letech se opětovně ukazovalo, že tzv. opozice (opět jeden nevhodný termín) se neobešla ve svých činech bez většinou rozhodující spolupráce Václava Havla (výjimkou byla jen doba, kterou trávil ve vězení, ale i tenkrát jeho věznění mělo nepochybně integrující moc). To platilo ještě zvýšenou měrou v listopadových dnech a v následujících týdnech. Proto mělo svou logiku, že se Havel stal jediným vážným kandidátem na úřad prezidenta (Dubček dost dobře být zvolen nemohl navzdory značným sympatiím, jimž se dosud těšil a těší, neboť reprezentuje zároveň ty reformní komunisty, kteří diktát přijali a dlouhá leta mlčeli), a to jako kandidát Fóra. Dnes se však po proměně Občanského fóra z hnutí širokého spektra středu Havlova pozice jeví jako znejistěná a možná přímo otřesená. Podle staré ústavy byl prezident volen nikoli přímo lidem, ale poslanci. Proměna politické orientace OF již vedla k závažným personálním změnám nejen ve Fóru, ale i ve funkcích zastupitelských orgánů (ty jistě neskončily a je možno očekávat další). Pro nového předsedu OF by v současné době bylo značně neoportunní se od prezidenta distancovat, ale pro Havla samotného je situace mnohem svízelnější. Zaštití-li se povinnou nestranností prezidenta, podepíše tím ve skutečnosti nevyplněný šek, neboť nikdo dnes neví, kam půjde dál Občanské fórum a jaké má Václav Klaus vlastně politické úmysly. Pokud jde o ekonomickou reformu, má jistě určité oprávnění argument o smysluplnosti myšlení jen tak dva tahy kupředu, neboť o principech a zásadním rámci reformy existuje jakýs takýs konsenzus. To však vůbec neplatí o koncepcích politických. Jak se dosud všechno zdá ukazovat, Václav Klaus je redukcionistický ekonomista (zcela obdobně, jako byli marxisté), takže politický program nejspíš žádný nemá. Děsí mne myšlenka, že nějaký přece jen má, protože pak musel a musí mít důvod, proč jej tak úzkostlivě tajit. A stejně tak mne děsí myšlenka, že příští politický profil OF budou nyní určovat noví lidé, které si Klaus vybral. Zatím se zdá, že si své poradce a spolupracovníky umí vybírat ještě hůř než prezident. Nejbližší vývoj nám asi přinese ještě nejedno nemilé překvapení. Ve svých úvahách však stojíme především před otázkou, zda je prezident připraven všem příštím změnám jen asistovat a pouze čas od času se ohlásit v parlamentu s nějakou izolovanou iniciativou.

Z prvních let existence naší republiky víme, jak omezené a omezované byly Masarykovy možnosti ovlivňování vnitřní politiky mladého státu. Sám jsem si z toho nikdy nevyvozoval závěr, že by bývalo bylo lépe, kdyby bylo bývalo Masarykovi svěřeno více prezidentských pravomocí, ale spíše pravý opak. Vždycky jsem měl dojem, že Masaryk mohl ovlivňovat politický a

vůbec veřejný život mnohem víc, kdyby nebyl býval tolik omezován povinnostmi i mantinely svého vysokého úřadu. Snad největší chybou bylo, že člověk tak mimořádných kvalit byl de facto odsouzen, aby zastával roli, na kterou by stačila osobnost mnohem menší. Jeho velká zahraniční prestiž a reputace byla vítaným kapitálem i pro vlády, s jejichž programem Masaryk nemohl souhlasit; později mu bylo vyčítáno leccos, co ve skutečnosti nemohl větší měrou, nebo dokonce vůbec ovlivnit. Je absurdní, že stát se prezidentem je v obecném povědomí rozšířeno jako vrcholná meta, jíž ve své kariéře může někdo dosáhnout. Myslím, že bychom tento předsudek měli trpělivě, ale důsledně odhalovat a postupně oslabovat až likvidovat.

V případě Tomáše G. Masaryka bych připustil, že jeho prezidentská funkce sehrála v prvních letech důležitou roli, neboť nová společnost se ve svém politickém pořádku teprve formovala. A potom už byl Masaryk sedmdesátník, a tak se od jeho profesorského působení a vědecké a filosofické tvorby už nemohlo příliš mnoho očekávat (připusťme to, i když právě u Masaryka to moc neseďí a i když známe mnoho případů duševní svěžesti a tvůrčích kapacit ve velmi pozdním věku). Dnes však stojíme před zcela odlišným problémem, a měli bychom si to jasně uvědomit. Chceme-li mít prezidenta jen na reprezentaci a pro plnění diplomatických formalit, je Václava Havla škoda, dokonce strašně škoda. Kulturní svědomí této země muselo strašně utrpět, že si téměř nikdo neuvědomuje, jaký to je luxus, ba přímo marnotratnictví, jsme-li za obdivovaného prezidenta ochotni zaplatit vynikajícím dramatikem, největším a ve světě nejznámějším, jakého jsme kdy dosud měli. Pokud chceme trvat na tom, aby byl nadále prezidentem, vybavme jej takovými pravomocemi, které mu dovolí ovlivňovat politický a vůbec veřejný život této země mnohem pronikavěji než dosud. Je sice stále ještě neprofesionálem, ale také se stále učí – a zdá se, že dělá pokroky. Snad ho ty politické pokroky nezkaží. A lepší politické profesionály stejně v dané chvíli nemáme. Obávám se, že brzo bude silného prezidenta v našich zemích svrchovaně zapotřebí.

Zatím jsem však popsal situaci z hlediska společnosti. Ale jak vypadá z hlediska samotného Václava Havla? Nemohu pochopitelně mluvit za něho, ale být na jeho místě, měl bych neodbytný a nepotlačitelný dojem, že jsem byl obětován. Ať už on sám ten dojem má či nikoliv, chtěl bych trvat na tom, že to oběť doopravdy je. Možná, že mi to mnozí lidé nebudou chtít uznat, možná dokonce, že to tak necítí ani Václav Havel sám. To by bylo jen dokladem toho, jak všichni trapně přeceňujeme význam profesionální politiky v životě společnosti i jednotlivých občanů, dokonce i v životě vlastním. Vždycky jsem byl přesvědčen, že politika by v životě všech nás měla mít přibližně tu roli, jakou má dopravní policie na křižovatkách a na silnicích: politika má usnadňovat a zpřehledňovat společenský provoz všeho druhu, ale nemá se moc plést do toho, kam kdo jede. Tím vůbec

nechci říci, že každý si může jezdit, kam chce. Tak jako v životě jednotlivce, také v životě celých společností některé činy a některé typy jednání mají větší a jiné menší smysl, a některé jsou zjevně nesmyslné a škodlivé. Ale tohle musí řešit celá společnost a každý její člen, nikoliv politici a političtí funkcionáři. Zvedat kulturní, myšlenkovou, mravní a duchovní úroveň společnosti je zvláště dnes neobyčejně naléhavý úkol. Není to však úkol jenom pro politiky ani hlavně pro politiky, ale úkol pro všechny a pro každého. Můžeme to chápat také jako úkol politický, ale pak musíme rozlišovat mezi politikou technickou a politikou, o které Masaryk mluvil jako o „politice nepolitické“. Masaryka vůbec musíme konečně jednou brát vážně. Už koncem minulého století upozorňoval na to, že „život státní a politický nemá pro národ té důležitosti, která se mu u nás tak často přisuzuje“ a že „život státní a politický je jen skrovnější část života duchovního“ (*Česká otázka*).

Nefungující nebo špatně fungující politika dovede být společnosti nebezpečná, ale ani nejlepší a nejlépe fungující technická politika nemůže nahradit naši „samobytnost“ a „duchovní samostatnost“, o níž Masaryk píše, že „té ani politická samostatnost sama nám nezaručuje“. Jsem hluboce přesvědčen, že pro tento hlubší a rozhodující rozměr národního a společenského bytí jsou mnohem důležitější kulturní tvůrci než politikové, tedy zcela konkrétně: důležitější jsou dramatikové než prezidenti.